

2. HAFTA: DİLİN TÜRLERİ

Ana dili

Ana dili, insanın içine doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde edindiği ilk dildir. Belli bir yaşa gelene kadar farkında olmadan bir insanın zihnine işlenen dil kuralları ile sözcüklere ana dili denir.

Ana dilinin bir ortamda yaşanarak edinildiği düşünülür. Dil çevresi denilen ortam, dil içinde düşünmeyi belirler ve düşünceye açılım kazandırır.

İnsanın başlangıçta annesinden ve doğup büyüdüğü aile ve soyca bağlı bulunduğu toplum çevresinden öğrendiği dil olan ana dil, insanın bilinçaltına iner ve onun kişilerle toplum arasındaki ilişkilerinde en güçlü bağı oluşturur.

Ana dil

Ses, şekil veya anlam bakımından birbirinden küçük farklılıkları bulunan ve akraba oldukları kabul edilen dil ve lehçelerin aslını oluşturan, kök bakımından birleştikleri ortak veya kaynak dile ana dil denir. Kendisinden, başka dil veya lehçelerin türediği dildir.

Altayca, bütün Türk dilleri için; Latince, Roman dilleri için ana dildir. Sanskritçe, Çince ve Sümerce gibi bazı dillerin de ana dil olduğu kabul edilmektedir.

Ortak Dil (Standart Dil)

Bir ülkede konuşulan lehçe ve ağızlar içinde yaygınlaşarak hâkim duruma geçen, herkes tarafından benimsenip kullanılan ortak yazı ve edebiyat diline ortak dil denir. Ortak diller genellikle yönetim ve kültür merkezlerinin ağızı üzerine kurulur. Ortak dile ağızlardan kelime girdiği gibi, ağızlar da ortak dilden kelime ve cümle şekilleri alabilir.

Türkiye Türkçesinde ortak dil İstanbul ağzı üzerine kurulmuştur. Çünkü İstanbul yüzyıllarca yönetim, bilim, sanat ve kültür merkezi olmuştur.

Ortak dil için yazı dili, resmi dil, edebî dil ifadeleri de kullanılmaktadır. Bütün basın yayın organları, kitle iletişim araçları, bütün resmî kuruluşlar ortak dilin en yaygın olarak kullanıldığı alanlardır.

Konuşma Dili ve Yazı Dili

Bir dilin iki cephesi vardır: Biri, insanların karşı karşıya geldikleri zaman sesli olarak görüşürken yani konuşurken kullandıkları konuşma dili diğeri yazıda kullanılan yazı dildir. Buna yazı dili veya kültür dili de denilmektedir. Konuşma dili, yazı dilinden farklı olarak çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan ve günlük hayatta kullanılan dildir.

Dil, yazıdan ayrı olarak düşünülebilir ama konuşmadan ayrı olarak düşünülemez. Bu dil sosyal tabakalara, coğrafi bölgelere bağlı olarak birtakım farklılıklar gösterebilir. Lehçeler ve ağızlar bu değişikliğin doğal sonuçlarıdır.

Resmî dil, kültür dili, bilim dili, standart dil, ölçünlü dil gibi çeşitli şekillerde de nitelendirilen yazı dili adından da anlaşılacağı üzere yazıda kullanılan dildir. Kendine özgü bazı özellikleri dışında konuşma dilinin yazıya aktarılan şeklidir.

Kaynağı konuşma dili olmasına rağmen okuma yazmada kullanılan; kitap, dergi gibi her türlü bilimsel çalışmada ve resmî yazışmada geçerli olan yazı dili veya yazılı dil, ait olduğu toplumun lehçe veya ağızlarından birine göre şekillenir ve ortak anlaşma dilidir. Konuşma dilinde rastlanan kural ihlali yazı dilinde olamaz.

Konuşma dili birçok lehçe ve ağızlara ayrılabilirdiği halde yazı dili daha çok **toparlayıcı bir özellik taşır.** Esas itibarıyla yazı dili bir konuşma diline bağlı olarak gelişmekle birlikte yüzde yüz o konuşma diline bağlı kalmaz.

Yazı dili bağlı olduğu konuşma dilinin dışındaki çeşitli ağızlardan gelme kelime ve şekilleri bünyesine alıp başka kaynaklardan da beslenerek ülkenin ortak dili hâline gelir.

Yazı dilini kullanırken ifadenin anlaşılır olmasına büyük bir dikkat gösterilir. Düşünce esas yazarken şekillenir. Yazı dili kalıcıdır, kuşaktan kuşağa aktarılır. Konuşma dilinde vurgu ve tonlama gibi özellikler öne çıkarken yazı dilinde bunların yerini yazım kuralları ve noktalama işaretleri alır.

“En soluk mürekkep en sadık bellekten üstündür.” ve “Söz uçar, yazı kalır.” ifadeleri yazı dilinin üstünlüğünü anlatır.

Ağız ve Lehçe

Ağız, herhangi bir dil veya lehçenin daha çok söyleyiş özelliklerine bağlı olarak oluşan kollarıdır. Her dil veya lehçenin kendi içinde ağızları vardır. Ağızlar, yalnızca konuşma diliyle ilgilidir.

Örnek olarak Türkiye Türkçesinin Erzurum, Trabzon, Denizli, Tokat ve Antalya gibi çok sayıda ağzı mevcuttur. Her dilin çok sayıda ağzı bulunabilir. Bu ağızlardan yalnızca bir tanesi yazı dili için esas kabul edilir. Türkiye Türkçesinin yazı dili İstanbul ağzına dayanmaktadır. İstanbul kültür, sanat ve bilim merkezi olduğu için İstanbul ağzı, yazı dilimizin temelini oluşturmuştur.

“Geliyorum” kelimesinin çeşitli Anadolu ağızlarında geliyom, gelirem, geliyem şeklinde söylenmesi ağız özelliklerini yansıtır.

Lehçe; coğrafi ve sosyal ayrılıklar dolayısıyla bir dilin ses yapısı, şekil yapısı ve söz varlığı bakımından zamanla birbirinden az çok ayrılmış olan dallarına verilen addır.

Örnek olarak Türkçeden metinlerle takip edilemeyen dönemlerde ayrılmış olan Yakut Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi uzak lehçe, metinlerle takip edilebilen dönemlerde ayrılmış olan Azeri, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Gagavuz Türkçesi gibi kollar yakın lehçe olarak kabul edilmektedir.

Ağızda genellikle ses ve söyleyiş farklılığı varken lehçede ses ve söyleyiş farklılığıyla birlikte dilin yapısı, söz dizimi ve söz varlığı da değişmektedir. O kadar ki bu farklılıklar zamanla lehçelerin birer dil olmasını sağlamaktadır.

Geniş bir coğrafyada yaşayan Türkçe birçok lehçelere ayrılmıştır: Bunlardan Batı Türkçesi (Oğuz-Türkmen Grubu) Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi şeklinde bölümlere ayrılırken Kuzey-Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesi de Türkçenin diğer lehçeleri olarak sınıflandırılır.

Bir dilin lehçeleri arasındaki bağı ya da farklılıkları en iyi lehçeler sözlüğü ortaya koyar. Örneğin, W. Radloff'un "Türk Lehçeler Sözlüğü" bu nitelikte bir sözlüktür. Hüseyin Kâzım'ın "Büyük Türk Lugâtı" da bu alanda hazırlanmış büyük bir eserdir.

Türk lehçeleri hakkında ilk bilgileri veren eserse Kâşgarlı Mahmut'un ölümsüz eseri "Dîvânu Lugâti't-Türk" tür.

Türkçenin bazı lehçeleri karşılaştırıldığında:
Türkiye Türkçesi: Yeni Yılınız Kutlu Olsun!
Azerbaycan Türkçesi: Yeni iliniz mübarek olsun!
Kazak Türkçesi: Janga jııngız kuttı bolsın!
Kırgız Türkçesi: Cangı cııngız kuttu bolsun!
Özbek Türkçesi: Yengi yııngız mübarek bolsın!
Türkmen Türkçesi: Teze yılınızı gutlayaarin!

Özel Dil (Grup Dili)

Bir toplumda konuşulan dil; o dili konuşan insanların yetiştiği ve içinde bulunduğu çevreye, edindiği mesleğe, kültür düzeyine ve yaşına göre değişiklik göstermektedir. Bu şekilde ortaya çıkan diller özel dil veya grup dili adı altında değerlendirilir.

Tıp dili, hukuk dili, edebiyat dili, gazete dili, denizcilik dili gibi pek çok mesleğe ait özel diller vardır. Ayrıca diğer faktörlere göre de diller köylü dili, aydın dili, çocuk dili, yetişkin dili gibi çeşitli adlar altında da gruplandırılabilir.

Argo-Jargon

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükte, “Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim; serserilerin, külhanbeylerinin kullandığı söz veya deyim” şeklinde tanımlanan argo; tarih boyunca ve her ülkede, toplumun daha alt kesimlerinde görülse de nadiren ve kısmen üst kesimlerde de görülmektedir.

Başka bir ifadeyle belli bir gruba özgü ve başkaları tarafından anlaşılması güç olan, grubun kendi aralarında anlaşmalarını sağlayan, farklı, özel bir dil şeklinde de açıklanabilir.

Kimi zaman yabancı dillerden alınan sözcüklerin kullanıldığı argo, çoğu zaman ortak dildeki gündelik sözcüklere farklı anlamlar yüklenerek oluşturulmaktadır. Avam dili, lümpen dili, alt sınıf dili, varoş dili gibi çeşitli adlarla da anılır.

Argodan kesin çizgilerle ayırmanın zor olduğu jargon ise yine Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te, “ Aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dilden ayrı olarak kullandıkları özel dil veya söz dağarcığı” şeklinde tanımlanmaktadır.

Argodaki gibi olumsuz anlamdan ziyade belirli bir alana özgü dil olma niteliği daha ağır basan jargon; asker, esnaf, futbolcu, öğrenci, gibi toplumun birçok kesiminin sözcüklerin bilinçli bir şekilde değiştirilmesi veya bozulması yoluyla kendi aralarında anlaşmalarını sağladıkları bir iletişim türüdür. Başkaları tarafından kolay kavranmaması, zaman içinde hızla değişmesi gibi birtakım özellikler gösterir.

Örneğin dümen (hile, dolap), dümen yapmak, yelkenleri suya indirmek, dikine tıraş (yalanlarla dolu gevezelik), palavra (uydurma söz ya da haber; uzun ve boş konuşma), omuzlamak (alıp götürmek), yuvarlamak (bir şey yemek), boşlamak (vazgeçmek, peşini bırakmak) gibi sözcük ve öbekler argodan ana dilimize geçmiştir.

Bunların yanında dil adını verdiğimiz toplumsal olgu, özelliklerine ve kullanım bağlamlarına göre değişik adlar alır:

kültür dili

ölü dil

bilim dili

yaşayan dil

uygarlık dili

doğal dil

yapay dil

resmî dil

Kültür dili: Kültür etkinliklerinde, dil bilgisi kurallarına özen gösterilerek kullanılan dil.

Yapay dil: Değişik diller konuşan insanlar arasında anlaşmayı sağlamak için özel olarak oluşturulan dil. Örneğin Esperanto, İdo, Oksidental, Volapük.

Uygarlık dili: Bir uygarlığın, kültürün yayılmasına aracılık eden, başka dilleri de etkileyen gelişmiş dil.

Resmî dil: Bir ülkede yasayla kabul edilen dil.

Bilim dili: Bilimsel yapıtlarda kullanılan, kendine özgü terminolojisi ve söylemi bulunan dil.

Doğal dil: İnsan diline özgü sesli bildirişim aracı.

Yaşayan dil: Günümüzde konuşulan ve yazılan dil.

Ölü dil: Bugün hiçbir toplulukça konuşulmayan, varlığı yazılı belgeler aracılığıyla saptanan dil. Örneğin Latince, Sanskritçe, Hititçe gibi (Çotuksöken, 2014: 30).

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Türkçenin, uzun tarihi dönemler içinde ve uzak bölgelerde birbirinden ayrılan; Azeri, Kazak, Kırgız, Türkmen örnekleriyle temsil edilen biçimine ne ad verilir?

- A) Lehçe B) Mecaz C) Terim D) Ana dil E) Argo

2. Rizeliyle Ankaralının konuşma dilindeki farklılığı açıklayan sözcük aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Lehçe B) Argo C) Yapı D) Ağız E) Köken

3. Aşağıdakilerden hangisi yazı dilinin özelliklerinden biri değildir?

- A) Yazı dili bir ülkenin ortak dilidir.
- B) Yazı dili kalıcıdır ve kuşaktan kuşağa aktarılır.
- C) Yazı dili kültür dili, sanat dili, medeniyet dili olarak da adlandırılır.
- D) Yazı dilinde yazım kuralları ve noktalama işaretleri vardır.
- E) Yazı dili günlük hayatta gelişigüzel kullanılan dildir.

4. Aşağıdakilerden hangisi Anadolu ağızları için söylenemez?

A) Ağızlardan derleme yapmak dili zenginleştirme yollarından birisidir.

B) Dilin eski dönemlerinden gelen pek çok arkaik öge, eski şekil ve anlamlarıyla ağızlarda yaşar.

C) Ağızlar ortak dile oranla daha zengin bir dil varlığına sahiptir.

D) Ağızlar farklı söyleyişleri yansıtır.

E) Ağızlardan ortak dile mal olacak uygun kelime bulmak mümkün değildir.

5. Aşağıdakilerden hangisi ortak dilin özelliklerinden biri olamaz?

A) Hem yazılı hem sözlü olarak düzenlenir.

B) Bir bölgenin konuşma diline bağlı olarak gelişir.

C) Bağlı olduğu konuşma dilinin dışındaki lehçe ve ağızlardan kelime almaz.

D) Resmî dil, edebî dil, yazı dili olarak da adlandırılır.

E) Genellikle yönetim ve kültür merkezlerinin ağızı üzerine kurulur.

Cevaplar: 1. A 2. D 3. E 4. E 5. C